

ВІДГУК

офіційного опонента **Хоменка Павла Віталійовича**
на дисертаційну роботу *Верітова Олександра Ігоровича*
«Теоретичні і методичні засади формування підприємницької культури майбутніх бакалаврів з фізичної культури та спорту», подану на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

1. Актуальність теми дослідження

На важливості розвитку підприємницької компетентності громадян наголошено у міжнародних документах «Ключові компетентності для навчання упродовж життя (Європейські орієнтири)», «Європейський акт про малий бізнес», «План дій з навчання підприємливості на період до 2020 року», «Новий план дій для Європи щодо розвитку навичок», у низці державних і законодавчих документів України, а саме: Законах України «Про освіту», Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Законах України «Про підприємство», «Про підприємства в Україні», «Про державну реєстрацію юридичних, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» та ін.

Підприємництво є інноваційною, пошуковою, ризиковою економічною діяльністю і саме тому в більшості країн світу вважається доволі престижним. Така діяльність найбільш повно виявляє людську сутність та надає фахівцю можливість для самореалізації. Під час здійснення підприємницької діяльності людина постійно підвищує свою професійну кваліфікацію та інтелектуальні здібності, що має позитивні наслідки для всього суспільства, оскільки прояв громадянами країни власних господарських ініціатив сприяє розвитку як виробничих галузей, зокрема й галузь фізичної культури та спорту.

З цих причин формування підприємницької культури здобувачів вищої освіти за цією спеціальністю є цікавою інновацією для сучасної традиції підготовки фахівців, що здатні обирати індивідуальний життєвий шлях завдяки наявним економічним знанням, прикладним умінням і навичкам.

2. Наукова новизна одержаних результатів

Дисертаційна робота О. І. Верітова є комплексним теоретико-експериментальним дослідженням, у якому обґрунтовано теоретико-методологічні засади формування у майбутніх фахівців фізичної культури і спорту підприємницької культури як наскрізної інтегративної якості професіонала; вперше обґрунтовано педагогічні умови формування підприємницької культури, а саме: нарощення індивідуальних ІТ-звичок та ІТ-присутності в освітньому, спортивно-фізкультурному, підприємницькому та соціальному середовищі; формування ціннісних установок на задоволення потреб інших людей в логіці усвідомленого контролю альтруїстичних та комерційних мотивів; культивування практики прийняття рішень на основі інноваційних управлінських технологій засобами проблемного навчання; стимулювання розвитку підприємницького мислення, мотивації досягнення успіху та толерантності до ризиків засобами інтерактивних педагогічних технологій; забезпечення зустрічі з професійною позицією успішних підприємців в сфері ФКіС та

включення здобувачів освіти у соціальні практики підприємництва; розроблено конструктивну та факторну модель підприємницької культури; структурно-логічну схему, методичне, навчально-методичне та технологічне забезпечення відповідного освітнього процесу; на основі кваліметричного підходу розроблено факторно-критеріальну модель та текст опитувальника, застосування яких дозволяє визначити рівень підприємницької культури за п'ятибальною шкалою.

Крім того, у дослідженні О. І. Верітова удосконалено категоріально-термінологічний апарат досліджуваної проблеми, зокрема зміст понятійних конструктивів: «підприємницька культура», «формування підприємницької культури».

Подальшого розвитку набули уявлення про цільові орієнтири й зміст освітнього процесу здобувачів освіти за спеціальністю 017 «Фізична культура і спорт» на освітньо-кваліфікаційному рівні «Бакалавр»; ідеї щодо форм і змісту практики і наукової роботи в освітньому процесі; визначення основних складових підприємницької культури майбутніх фахівців сфери ФКіС, серед яких: економічна, соціальна, психологічна, етична, педагогічна, управлінська та інформаційно-комунікаційна компоненти; визначення складу чинників, що історично впливали та впливають наразі на процеси формування і розвитку підприємницької культури; застосування поліпарадигмального підходу до процесу формування підприємницької культури фахівців, що надає можливість визначити необхідні дії та очікувані результати на філософському, загальнонауковому та конкретно-науковому методологічних рівнях.

3. Рівень обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, та їх достовірність. Оцінка змісту та завершеності дисертації

Аналіз змісту дисертації, автореферату та публікацій О. І. Верітова є підставою для висновку про наукову обґрунтованість і достовірність викладених автором результатів. Ґрунтовне вивчення доволі великої джерельної бази, здійснене здобувачем, уможливило виокремлення обґрунтованих суперечностей, на вирішення яких було спрямовано дослідження. Аналіз зазначених джерел дав змогу дисертанту досить об'ємно висвітлити сукупність аспектів досліджуваної проблеми, зокрема наукові підходи до змісту, форм, методів досягнення високого рівня підприємницької культури майбутніми фахівцями з ФКіС.

Здійснений автором системний аналіз наукових джерел за темою дисертації дав змогу обґрунтувати методологічні засади дослідження; уточнити базові поняття, їх взаємозв'язки та взаємозумовленість, розкрити сутність і структуру підприємницької культури майбутніх фахівців з ФКіС, показники та рівні її сформованості.

Викладений у вступі науковий апарат дає можливість цілісно уявити авторське бачення розв'язання досліджуваної проблеми, його алгоритм, інструментарій, способи інтерпретації отриманих результатів.

Одержанню достовірних і обґрунтованих результатів сприяло застосування комплексу теоретичних, емпіричних і статистичних методів наукового дослідження, вибір яких було зумовлено визначеною метою і завданнями, які розв'язує автор. Отримані експериментальні дані та результати їх опрацювання вказують на ефективність реалізації розробленої педагогічної технології формування у майбутніх бакалаврів ФКіС підприємницької культури як наскрізної інтегративної якості професіонала.

Новизна і достовірність загальних висновків дисертації підтверджуються

результатами теоретичного й експериментального етапів дослідження, здійснених дисертантом, і загалом не викликають сумніву.

Дисертацію О. І. Верітова написано на належному науковому рівні. Здобувач володіє теорією проблеми і методами її дослідження. Позитивне враження справляє оформлення роботи, систематизація окремих аспектів у вигляді таблиць та схем.

Зміст автореферату віддзеркалює зміст дисертації та досить повно висвітлює суттєві її аспекти, основні положення й висновки.

Рівень апробації результатів дослідження є також достатнім і підтверджується участю дисертанта у роботі 12 науково-практичних конференцій різного рівня.

Рівень обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, значною мірою забезпечено структурою роботи, яка віддзеркалює концептосферу поглядів дослідника.

Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до них, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації – 579 сторінок, з яких 369 сторінок становить основний текст. Логіка і послідовність викладу тексту роботи відповідає вирішенню поставлених завдань дослідження.

З метою створення належного теоретичного підґрунтя дослідження О. І. Верітов у першому розділі дисертації «Підприємницька культура та підприємницька освіта як предмет наукового й історичного осмислення» здійснює постановку проблеми дослідження в загальному вигляді. Дисертантом складено дискусійну основу для пілотажної оцінки перспективності різних, іноді суперечливих, концепцій формування підприємницької культури майбутніх фахівців з ФКіС.

За результатами проведеного аналізу дослідником визначено, що розуміння феномену підприємницької культури в наукових публікаціях різняться не тільки через авторські точки зору, а й сепаруються відповідно до цілей їх уживання. Обґрунтовано, що американські та європейські науковці здебільшого зосереджують увагу на здатності людини взаємодіяти і взаєморозуміти представників різних культур у процесі економічної активності, вивчають особливості організації бізнесу й ділової комунікації, техніку ведення переговорів, створення ефективної реклами тощо. Російські вчені розглядають підприємницьку культуру в контексті ефективної комерційної діяльності, а наукові узагальнення вітчизняних авторів перебувають здебільшого в логіці організаційної, корпоративної, а також управлінської культури людини, що відкрила власну справу або є керівником підприємства.

Автором визначено етапи становлення підприємницької культури як соціального явища. Показано, що її базові цінності та характерні ознаки в ієрархічно вищій структурі (соціумі) найбільш активно формувалися під впливом сукупності релігійних, ідеологічних, політичних чинників, зокрема розвитку капіталізму як суспільно-економічної формації.

З метою виявлення теоретико-методологічних і методичних засад оновлення системи професійної підготовки майбутніх бакалаврів ФКіС дисертантом здійснено аналіз тенденцій та характеристик вітчизняної підприємницької освіти. Визначено, що попри присутність у освітньо-професійних програмах підготовки фахівців за першим (бакалаврським) рівнем результатів навчання, пов'язаних із здатністю до здійснення підприємницької діяльності, констатовано переважання у змісті дисциплін дещо абстрактних загальноекономічних й управлінських питань (с. 82).

Також у дисертації охарактеризовано сучасні методологічні підходи до формування підприємницької культури фахівців, визначено особливості підприємницької активності

фахівців з фізичного виховання та спорту, відібрано і структуровано складові підприємницької культури майбутніх бакалаврів з фізичної культури та спорту, проведено пілотне дослідження стану сформованості підприємницької культури випускників факультетів фізичного виховання та спорту (другий розділ «Теоретико-методологічний та емпіричний базис формування підприємницької культури фахівців з фізичного виховання та спорту»).

У третьому розділі «Концептуальні основи формування підприємницької культури майбутніх бакалаврів зі спеціальності 017 Фізична культура і спорт» авторський задум формування підприємницької культури представлено у формі концепції, яка інтегрує в собі загальні уявлення про цільові орієнтири та перебіг педагогічних процесів, принципи, теоретичні імперативи, педагогічні умови, програмні (модельні) засади його здійснення. Основними положеннями концепції є: формування під час аудиторної та самостійної роботи студентів підприємницького мислення; інтеріоризація здобувачами освіти змісту та прикладів ефективної підприємницької діяльності; інтеграція у логіко-структурній схемі формування підприємницької культури інноваційного, маркетингового та управлінського освітніх ліній; контроль результативності процесу формування підприємницької культури шляхом використання відповідних методик оцінювання знань.

Позитивне враження справляють визначені дисертантом організаційно-педагогічні умови, які необхідно створити для забезпечення ефективного формування підприємницької культури, а саме: формування індивідуальних ІТ-звичок в освітньому, спортивно-фізкультурному, підприємницькому та соціальному середовищі; формування ціннісних установок на задоволення потреб інших людей; формування навичок прийняття рішень на основі інноваційних управлінських технологій; стимулювання розвитку підприємницького мислення, мотивації досягнення успіху та толерантності до ризиків; насичення науково-дослідної роботи студентів підприємницьким змістом; включення здобувачів освіти у соціальні практики підприємництва; реалізація взаємодоповнюючих методик контролю та рефлексії динаміки розвитку підприємницьких якостей студентів.

Авторські програмні засади репрезентовано у формі структурно-логічної схеми, яка передбачає реалізацію чотирьох етапів формування підприємницької культури: підготовчого, завданням якого є ознайомлення майбутніх бакалаврів із фізичної культури і спорту з можливостями інформаційних систем управління проектами, сервісами для побудови ментальних мап та створення сайтів; теоретичного, спрямованого на формування установки на задоволення потреб інших людей при розробці та втіленні інновацій, а також підготовку майбутніх бакалаврів із фізичної культури і спорту до здійснення управлінського циклу у підприємницькій діяльності; практичного, основне завдання якого – формування підприємницького мислення; прикладного, покликаною залучати здобувачів освіти до соціальних практик підприємництва.

Окрему увагу у четвертому розділі «Науково-методичні засади формування підприємницької культури майбутніх бакалаврів зі спеціальності 017 Фізична культура і спорт» дослідник приділяє розгляду характеристик методичного забезпечення процесу формування підприємницької культури майбутніх бакалаврів зі спеціальності 017 «Фізична культура і спорт»; опису методичного забезпечення освітнього процесу, яке включає навчально-методичне (нормативне, предметне, інформаційне) та технологічне забезпечення; узагальненню форм і методів організації навчання, що можуть бути використані у процесі формування підприємницької культури; висвітленню особливості роботи з контингентом здобувачів освіти за спеціальністю 017 «Фізична культура і спорт».

Незаперечним науковим досягненням О. І. Верітова є авторська модель методичного супроводу формування підприємницької культури бакалаврів фізичної культури і спорту, заходи якої спрямовані на: обрання здобувачами освіти індивідуальної освітньої траєкторії; супроводження науково-педагогічними і методичними працівниками засвоєння студентами різноваріантного змісту освіти; контроль за ходом освітнього процесу, а також зворотній зв'язок із здобувачами освіти під час та по завершенню виконання освітньо-професійної програми. Поділяємо думку автора про взаємозв'язок готовності науково-педагогічних працівників виконувати соціально-педагогічні ролі супервайзера, едвайзера і тьютора зі ступенем виконання майбутнім бакалавром з фізичної культури і спорту власного індивідуального навчального плану.

Достовірність і новизна дослідження забезпечуються ретельною дослідно-експериментальною перевіркою висунутих теоретичних положень, у результаті якої отримані дані про більш високу ефективність освітнього процесу у контексті формування підприємницької культури в експериментальному ЗВО, що подано автором у п'ятому розділі дисертації «Дослідна робота з перевірки ефективності освітнього процесу, спрямованого на формування підприємницької культури».

У розділі висвітлено дизайн і план експерименту з перевірки ефективності методичної системи організації формування підприємницької культури, які побудовано з урахуванням таких обов'язкових компонентів: місце та умови проведення, характеристика вибірки, кількість незалежних змінних і варіантів їх прояву, тип шкали вимірювання незалежних змінних, методи збору даних, порядок вимірювань стану залежної змінної (експериментальний план). Серед різноманітних планів дослідної роботи було обрано «план для двох нееквівалентних груп з тестуванням після впливу», сутність якого – у порівнянні стану системи наприкінці впровадження в одній з незалежних груп авторських методичних напрацювань.

Також у розділі представлено план педагогічних заходів у межах визначених дисциплін, метою яких є реалізація освітніх завдань, що стосуються підприємницької культури та передбачені освітньо-професійною програмою. Для реалізації принципів і положень авторської концепції обов'язковим є віднесення більшості дисциплін, зміст яких повністю або частково спрямовано на формування підприємницької культури, до вибіркової частини освітньої програми.

Серед результатів педагогічного експерименту зазначено: переважання кількості студентів з продуктивним рівнем підприємницької культури у експериментальній вибірці у порівнянні з контрольною за більшістю компонентів підприємницької культури (оцінка за авторським опитувальником), за результатами експертного оцінювання та за даними тестування (методика «Тест підприємницьких здібностей»); відповідність за більшістю компонентів статистично достовірної відмінності між даними експериментальної і контрольної вибірки прийнятому рівню значущості ($p < 0,05$); наявність достатньо вираженого кореляційного зв'язку між загальними шкалами методики експертного оцінювання, авторського опитувальника та загальною шкалою методики «Тест на загальні здібності до підприємництва», що є додатковим свідченням валідності авторського діагностичного інструментарію.

4. Повнота викладу результатів дослідження в опублікованих працях

Основні положення дисертації О. І. Верітова досить повно висвітлені у 36 наукових публікаціях, серед яких: 3 – монографії; 21 – стаття в наукових фахових виданнях, з них 1

– у виданні, включеному до бази Scopus; 1 стаття – в іншому виданні; 12 – матеріали конференцій. Наукові положення, висновки та рекомендації досить повно викладено в означених друкованих працях.

5. Значущість результатів дослідження для науки й практики та можливі шляхи їх використання

Значення одержаних результатів для педагогічної науки визначається передусім тим, що наукові здобутки О. І. Верітова, зокрема наукові і практичні засади професійної підготовки майбутніх бакалаврів фізичної культури та спорту, становлять теоретичну і методичну базу для подальших досліджень з проблеми формування підприємницької культури як наскрізної інтегративної якості професіонала.

Матеріали й результати дослідження можуть стати підґрунтям для складання ОПП, корекції змісту дисциплін фахової та післядипломної підготовки, навчальних планів, методичних рекомендацій, а також використовуватися з метою контролю ефективності освітнього процесу. Отримані в ході дослідження результати можуть бути використані для самоосвіти майбутніх бакалаврів фізичної культури та спорту, у науковій роботі аспірантів і докторантів спортивно-педагогічних спеціальностей.

Слід також зазначити, що результати дослідження О. І. Верітова впроваджено в навчально-виховний процес Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 01-47/88 від 12.11.2020), Класичного приватного університету (довідка № 807 від 18.06.2020), Запорізького національного університету (довідка № 135/01.01-13 від 29.06.2020), Національного університету «Запорізька політехніка» (довідка № 104 від 31.08.2020), Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка (довідка № 353 від 11.11.2020 р.), комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради (довідка № 01-13/1063 від 04.11.2020 р.).

Теоретичні положення, експериментальні дані, отримані висновки можуть застосовуватися в освітньому процесі вищих навчальних закладів, наукових установ та закладів післядипломної освіти у процесі розроблення нормативних документів, удосконаленні змісту професійної підготовки бакалаврів фізичної культури та спорту, а також у психолого-педагогічних дослідженнях.

6. Оцінка змісту й оформлення дисертації та автореферату

Структурна побудова і зміст автореферату ідентичні основним положенням дисертації. Наукові положення, висновки й рекомендації, наведені в авторефераті, належним чином розкриті й обґрунтовані в рукописі дисертації О. І. Верітова.

У мовностилістичному оформленні дисертації враховано особливості наукового стилю мовлення. Логічну структурованість роботи забезпечують висновки та узагальнення, а також унаочнюють таблиці, схеми і діаграми.

7. Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації

1. Постановка проблеми в загальному вигляді, подана у вступі дисертації, потребує більш чіткого декларування існуючих на практиці або в теорії суперечностей, адже саме із їх існування, як правило, і експлікується проблема. На наш погляд автором некоректно сформульовано одну із суперечностей, а саме, між «об'єктивною потребою нинішнього українського соціуму в підвищенні статусу та поваги до людини-підприємця й відсутністю

сформованої культури підприємницької діяльності як цільової характеристики підготовки майбутніх фахівців галузі ФКіС». Протиріччя має бути сутнісним і належати до одного й того ж процесу, або явища.

2. Певні недоліки убачаємо у постановці педагогічного експерименту. Робота значно виграла б, якби в педагогічному експерименті автор зробив певну сепарацію майбутніх бакалаврів за віком, спортивною спеціалізацією, гендерними, психофізіологічними, етнічними або психосоціальними відмінностями тощо, показавши особливості формування підприємницької культури у майбутніх бакалаврів з ФКіС в залежності від цих факторів.

3. У третьому розділі автор неодноразово наголошує, що нинішнє ставлення до підприємців у суспільства має неоднозначний характер. Варто було б ґрунтовніше висвітлити причини тривожних сигналів про негативні ставлення, які інколи мають місце у відношенні до підприємців в сфері фізичної культури та спорту.

4. Звернення до історичного та наукового матеріалу подекуди перенасичено інформацією, яка не завжди має безпосереднє відношення до розкриття проблеми формування підприємницької культури (наприклад, опис історії виникнення підприємництва в світі). Мабуть більш доречним був би в тексті даної дисертації ретроспективний аналіз зародження підприємництва в сфері фізичної культури та спорту, про яку автор на жаль не писав.

5. У тексті дисертації перелічуються наукові задуми, які мали особливе значення для наукового пошуку здобувача, але, на жаль, результатом відповідного аналізу не стало чітке узагальнення того, що ж саме і чому не вдалося дослідникам досягнути в рамках вирішення проблеми формування підприємницької культури майбутніх фахівців з фізичної культури та спорту. Зокрема, це стосується здобутків Андрій Молдована та Юрія Мічуди, який приділили цьому питанню велику увагу.

6. Діагностичний інструментарій, як завжди, у питаннях вимірювання таких складних явищ як підприємницька культура недосконалий. Чи можна, наприклад, вважати особистісний опитувальник надійним засобом вимірювання результатів навчання майбутніх бакалаврів з фізичної культури та спорту? Або чи можна повністю довіряти експертній групі, що оцінювала спроби реалізації авторських стартапів під час педагогічної та виробничої практики?

Висловлені зауваження не знижують загального позитивного враження від дисертаційного дослідження.

8. Загальний висновок

Аналіз дисертації, автореферату та опублікованих праць дає підстави для висновку про те, що дисертаційна робота Олександра Ігоровича Верітова «Теоретичні і методичні засади формування підприємницької культури майбутніх бакалаврів з фізичної культури та спорту» є завершеним, фундаментальним, самостійним науковим дослідженням, що має наукову новизну, теоретичне і практичне значення. У роботі отримано нові науково обґрунтовані результати, які дали змогу автору здійснити комплексне вирішення важливої проблеми, що полягало в розробці теоретичних і методичних засад формування підприємницької культури майбутніх бакалаврів фізичної культури і спорту та експериментальній перевірці ефективності розробленого на їх основі освітнього процесу.

Дисертаційна робота за своїм змістом, науковою і практичною значущістю результатів дослідження, науковою новизною відповідає вимогам до докторських дисертацій, які висувають п. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів»,

затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р., № 567 від 27.07.2016 р., № 943 від 20.11.2019 р., № 607 від 15.07.2020 р.), а її автор – Олександр Ігорович Верітов заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти.

Доктор педагогічних наук, професор,
декан факультету фізичного виховання
Полтавського національного педагогічного
університету імені В.Г. Короленка

П. В. Хоменко

Підпис П.В. Хоменка
Засвідчую
Заступник ректора
Віссіау Кафріс *Д. Ю. Запека*

